

prepositional-case designs, which are structured by secondary temporal prepositions, are characterized. Attention is focused to the formal structure of temporal prepositional-substantive constructions, with the obligatory consideration of genetic links of derivative softime prepositions, as well as on semantic shades, which are realized by secondary prepositions. The paradigms of preposition and nouns correlating with the value of temporal continuity in the modern Ukrainian language are analyzed.

Constructions with after time semantic sex press the beginning of the duration of some action after another action or phenomenon. It has been established that a syntax of prep after + Ngen is the universal in a number of correlation son the symbol of time continuity, which indicates the length of time after which a phenomenon or event occurs. Secondary temporal prepositions in the structure of

correlates, which explicate the after time significance, are combined with the temporal and non temporal values. It is precisely the secondary prepositions that cause the appearance of differential attributes in temporal prepositional-noun structures, which makes the latter enter internal correlations. The semantics of temporal continuity represent the temporatives of the five- and eight-component paradigms of correlations. Specific meaning shades, stylistic marking and the sphere of application are them a in differential signs of prepositional-substantive constructions with derivative time prepositions.

Key words: internal semantic-syntactic correlation, derived preposition, correlative, temporative, semantics, time sequence.

Надійшла до редакції 26.12.2018 р.

УДК 811.161.2

Олена Маленко

ПРАГМАТИКА АВТОРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ В ПЕРСОНАЛІЗОВАНОМУ НАУКОВО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі розвідок професора М. І. Степаненка про лінгвокультурну спадщину митців Полтавщини)

У статті йдеться про виявлення прагматичних стратегій і тактик реалізації авторської позиції в персоналізованому науково-критичному дискурсі, зокрема в текстах, де автором відрефлексовані певні проблемні ситуації та представлені власні погляди й оцінки того чи того лінгвокультурного явища. Матеріалом для аналізу обрані розвідки професора М. І. Степаненка з книги «Історія, граматики, поезика українського слова» (Полтава, 2008). Увагу приділено критичним статтям, у яких актуалізовані проблема національно-культурної ідентифікації постаті Миколи Гоголя, питання мовної свідомості письменників XIX ст., погляди Олеса Гончара на мову як складник національної свідомості. Для висловлення авторської позиції професор Степаненко обирає відповідні комунікативні стратегії й тактики текстової реалізації обраної інтенції.

Ключові слова: авторська позиція, текстова реалізація інтенції, комунікативні стратегії і тактики, прагматика повідомлення.

Наукові зацікавлення сучасних лінгвістів усе частіше зорієнтовані на вивчення прагматичного потенціалу мови в реалізації інтенційних завдань у різних дискурсивних практиках. Художній, публіцистичний,

медійний, критичний, науковий, епістолярний дискурс постають як індивідуальний лінгвокультурний та інтелектуальний досвід автора в його рецепції тих чи тих явищ буття й відповідного кодування цієї інформації в тексті.

Відхід від опису статичного й безсуб'єктного мовного матеріалу, тобто мови, абстрагованої від мовця, активізував спроби подивитися на мову як діяльність, тобто мовлення як персоналізований вербальний продукт у комплексі висловлених автором думок, емоцій, оцінок, крізь які прозоріють його власні світоглядні орієнтири, ціннісні й морально-етичні настанови. І саме це, врешті, і є сьогодні найбільш цікавим питанням для дослідника: як завдяки відповідним стратегіям і тактикам реалізується прагматика повідомлення в усіх його виявах – авторському поданні інформації, маніфестації власної позиції, критично-оцінювальній рефлексії, резюмуванні.

В україністиці вже є певний досвід опису персоналізованих дискурсів; це, зокрема, праці Ф. Бацевича, В. Борисова, Г. Волчанської, М. Діденко, О. Маленко, Д. Маслової, Ю. Невської, О. Семенюка, О. Чорної та ін. Здебільшого в цих розвідках висвітлені питання лінгвокомунікативних стратегій тих чи тих політичних діячів (насамперед президентів), пись-

менників, критиків, у мовленнєвих актах яких можна персоналізувати вербалізовану інтенцію й загальну стратегію висловлення.

Меншою мірою увагу лінгвістів привертають наукові тексти, що за своїми характеристиками належать до інституційних дискурсів, однак можуть бути персонально ідентифіковані за рядом ознак: лінгвопрагматичними стратегіями й тактиками текстової реалізації авторського наміру, ідіостильовими маркерами, загальною емотивно-оцінною тональністю. Зрозуміло, що можливість дискурсивної персоналізації науковця забезпечують певні екстралінгвальні чинники, з-поміж яких теоретична вага вченого, текстова продуктивність (достатня кількість праць із наукової галузі), відомість його текстів широкому загалу, публічність, наявність власної позиції в наукових та суспільно активованих дискусіях і дебатах.

Кожна з галузевих наук має учених, які постають як певний знак епохи, її титульне обличчя, індикатор ставлення суспільства до тих чи тих явищ. У сучасній українській лінгвістиці до таких персон вочевидь можна уналежнити професора Миколу Івановича Степаненка, чиє ім'я не потребує уточнень і роз'яснень, натомість викликає пошану й поцінування особистого внеску вченого в розвиток національного мовознавства й загалом перебіг сьогочасного суспільного буття.

Метою цієї статті є спроба виявити й описати персональні прагматичні, зокрема лінгвокомунікативні, стратегії й тактики проф. Степаненка М. І., утілені в його критичних статтях з осмислення мовно-літературного досвіду відомих митців Полтавщини.

Сферою теоретико-практичних пошуків вченого є граматики (морфеміка, морфологія, синтаксис) та історія української мови. Ґрунтовні праці з цих мовознавчих галузей продемонстрували глибину й переконливість лінгвістичних положень, висловлених дослідником, окреслили їхню перспективність у подальшому вивченні цих рівнів української мови як системи. Наукова вага праць із граматики й історії мови засвідчена в численних рецензіях на них титулованих вітчизняних лінгвістів, професорів А. Грищенка, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Н. Іваницької, А. Мойсієнка, М. Плющ, А. Поповського, А. Лучик, Л. Шитик та ін. [1, с. 208–228].

Проте серед дослідницьких пріоритетів науковця не лише граматики, а й літературний, публіцистичний та епістолярний спадок великих полтавців, серед яких постаті Івана Котляревського, Миколи Гоголя, Євгена Гребінки, Панаса Мирного, Олеса Гончара, чиї твори стали духовними й культурними символами своєї епохи й не втратили національної значущості нині. Зазвичай для тих лінгвістів, хто вивчає й описує результати національного мовно-літературного досвіду, найперша дослідницька пло-

щина – це мова в її різнорівневих виражальних засобах і стилістичних функціях. Однак є науковці, чиє мислення здатне до всеохопності речей у їхніх сутнісних характеристиках, до глибини й разом із тим всеосяжності розуміння буття, що виводить мовознавство на світоглядний, лінгвософський рівень.

Таким ученим є проф. Степаненко, якого цікавить онтологія авторського слова, укорінена в базових цінностях митця. Вочевидь, такі цінності високо кодуються і в аксіологічній системі самого дослідника, який насамперед звертає увагу на те, що для нього є концептуальним і пріоритетним у творчому доробку письменника. Більше того, проф. Степаненка приваблюють ситуації, почасти контраверсійні, суперечливі в межах суспільної думки, а їхня невизначеність дозволяє авторові ще раз переглянути всі наявні погляди, здійснити їх розгорнуту й виважену аналітику, врешті представити власну версію потрактування того чи того культурного явища чи артефакту. Оцінювальні судження в таких контекстах поступаються поміркованому погляду на ситуацію, спробі дати об'єктивний коментар, висловити припущення, спрогнозувати перспективи.

Одним зі складних і неоднозначних у суспільній рецепції є питання щодо постаті Миколи Гоголя в контексті двох культур – української та російської, а також джерел і традицій його мовно-художнього досвіду. Відомо, що кожна з культур намагається ідентифікувати Гоголя як свого генія, і подекуди виваженість, розуміння й прийняття неоднозначності цієї проблеми поступається перед необдуманими деклараціями. Маємо осмислення цієї контраверзи й у працях проф. Степаненка, що об'єднані циклом «Гоголіана». Оскільки культурний феномен Гоголя став предметом гострих дебатів в українсько-російському контенті, то комунікативні стратегії опозиційних поглядів підпорядковані наміру встановлення націокультурного та художньоментального коду митця. Опоненти обирають релевантні тактики обґрунтування висунутої тези, добору переконливих аргументів, ілюстративних підтверджень, резюмування.

Кожна з опозиційних сторін у цій полеміці орієнтована на здійснення конкретного ілокутивного впливу на адресата (читача, слухача), формування в нього тієї позиції, яка виражає задане адресантом ментальне спрямування до дійсності. Це спрямування, як коментують науковці (зокрема Сьорль, за ним і Шабат-Савка), є суб'єктивним за своєю суттю, оскільки відбиває ціннісне ставлення кожного конкретного мовця (адресанта) до світу, до висловленого, почутого або прочитаного, його власний погляд на життєві реалії, контекстні ситуації [3, с. 27]. Ідеться про комунікативну інтенцію, яка співвідносна з мотиваційною сферою індивіда [3, с. 27]. Тобто важли-

вою є внутрішня (психологічна або світоглядна) мотивація інтенційного стану адресанта. Що потужніші інтелект і знання індивіда, здатність до широкого, панорамного мислення, власний рецептивний і рефлексивний досвід, то більше його мотивація рухається до об'єктивності та лояльності в пізнанні та оцінці тих чи тих явищ буття (суспільство радше прислухається до виваженої й обстоюваної думки, ніж до швидких емоційних оцінок).

Світоглядний та інтелектуальний рівень проф. Степаненка, його культурний і науковий досвід передбачають саме таку мотиваційну стратегію реалізації комунікативного наміру в дискусіях навколо Гоголя. Для обґрунтування своєї позиції професор обирає вдалий дискурсивний хід – разом із читачем переглядає всі наявні, цілком протилежні думки щодо Гоголя, не обмежуючись у презентації тією позицією, котра би була близька йому особисто. Тобто адресат стає учасником діалогового вироблення власного погляду на ситуацію – якого саме, залежить уже від його здатності аналізувати, критично мислити, нівелювати емоцію раціональною рефлексією. У колі опонентів професора – Михайло Грушевський і Вісаріон Белінський, Богдан Мельник і Василь Захарченко, Валерій Шевчук, Олесь Гончар, Лариса Масенко, кожен із яких у міру свого досвіду, світогляду, національно-культурних орієнтирів та суспільних потреб розглядає проблему «Гоголь – український чи російський?». У цьому спрацьовує прагматика цитування: авторитет прецедентного імені здатний формувати ціннісний модус у рецепції того чи того явища (хоч ця авторитетність може бути каноном у вимірі лише певного часу; тож доречний вибір імені для цитування з метою посилення власної позиції або оприявлення всіх наявних думок в історії питання є дискурсивною компетентністю адресанта).

У таких полемічних ситуаціях, коли істина ввижається *Fata morgana*, підсвідомо орієнтуєшся на безпристрасність мислення дослідника, тобто логічність тез і переконливість представлених аргументів. Саме про це говорить Микола Іванович, наголошуючи на тому, що головним для вченого «має стати віднайдення раціонального зерна» в суперечливих ситуаціях, хоч проблема Гоголя – це «вельми-таки складне завдання, яке вирішуватимуть і філософи, й історики, і філологи». Але з властивою настановою на перспективність професор має надію, що «в суперечці народиться істина», хоч і застерігає від необачливості словами Євгена Сверстюка: «...в недоброму й легкому слові є зерно чортополоху» [2, с. 265].

Для самого ж професора вагомою є думка тих, хто розуміє, що життя значно ширше усталених рамок. І серед таких однодумців найперший – Олесь Гончар, який збагнув Гоголя як синтез двох культур, як генія всесвітнього рівня, вивівши його за межі

суто національних контекстів: «Гоголь – явище унікальне, воно виникло на гребні двох могутніх мовних стихій і з їх синтезу... Йому довелося витворювати свою власну мовну структуру, вільну від усяких тодішніх правил та норм стилістики, для нього законом було єдине: найповніше поетичне волевиявлення душі» (цит. за [2, с. 270]). Ця думка пріоритетна й для професора Степаненка, визначальним для якого є геній Гоголя й розуміння того, що художня ментальність митця формувалася під впливом українського світоглядного та фольклорного досвіду.

Що ж до українських джерел лінгвопоетики Гоголя, то вчений наголошує на спадковості мовних традицій Івана Котляревського, орієнтації обох письменників на живу загальнонародну мову як основу літературної, на спільну в їхній мовній практиці проблему культури мови та шляхи її розв'язання, на вагу лексикографічного доробку Котляревського й Гоголя в поширенні українських слів і входженні їх у лексичну систему російської мови, у тогочасній популяризації української мови [2, с. 265–267]. Тут мовознавець чітко й беззаперечно висловлює свою позицію: витоками стилістичної манери Гоголя є українська мовна традиція, більше того, «майстерно вплетені в тканину російської мови лексичні та граматичні українізми виконують вагому стилістичну роль, вони виступають однією з найважливіших ознак гоголівського стилю» [2, с. 266]. Тож українська мовно-стилістична практика Гоголя, його духовна енергетика дають підстави професору Степаненку для уналежнення Миколи Гоголя до українського культурного досвіду, з чим складно не погодитися.

Загалом культурна ситуація першої половини XIX ст. цілком неоднозначна щодо мовних орієнтацій українських літераторів та інтелектуалів. Здавалося б, уже є «Енеїда» й «Наталка Полтавка», але питання перспективи – тобто суспільної функційності української мови – постає як дискусійне, більше того, самі тогочасні митці, які писали українською про українське, у суспільному й приватному бутті послуговувалися мовою імперії. Ця психологічно непроста двоїстість знайшла свій коментар у статті Миколи Івановича про мовні проблеми в епістолярному дискурсі Євгена Гребінки.

Підкупає виваженість дослідника щодо оцінок, усвідомлення суперечностей, які мали місце в мовному світогляді митця: з одного боку, схвалення його народномовних стратегій у власній творчості, прагнень облагородити мову, відмежуватися від бурлескної стихії, бачення народної мови як оберегу нації; з другого – критична ремарка щодо полтавської вузькоговірності письменника, невикористання ним ширшого лексико-стильового потенціалу української мови й неподолання стереотипів імперської свідомості щодо мови. Але в цьому ж контексті теза про непрості суспільно-політичні реалії XIX ст., на які не

можна не зважати в осмисленні творчого досвіду багатьох українських митців того часу. Тож визначальним для мовознавця Степаненка є пафос щирого служіння цих людей Україні, краю, мові. Знов-таки, переконує панорамність аналітичного осмислення цього питання, уміння експлікувати лінгвістичну проблему в суспільний контекст доби, розуміння ваги екстралінгвальних чинників у відповідних ситуаціях.

Найбільшої дослідницької уваги й людського пошанування зазнав у Миколи Івановича Степаненка творчий і духовний спадок Олеса Гончара. У численних статтях і книгах ученого розгортається його глибоко психологічний і водночас емоційно наснажений діалог із текстами й думками титульного письменника України – суперечливого в оцінках та наукових інтерпретаціях і сучасників, і наступників. Як мовознавця професора Степаненка цікавлять і лінгвістичні аспекти дискурсу Гончара, зокрема його мовотворча й лексикографічна діяльність. Відомо, що письменник сміливо й водночас обережно поведився зі словом, давши життя таким авторським неологізмам: військовик, дошкульник, вимагач, одностудія, повносиля, потойбіччя, запилюжений, незрушеність та ін. Те, що сьогодні ці слова в комунікативному активі, свідчить про розвинене інтуїтивне відчуття рідної мови, властиве Гончару, що відзначає й Микола Іванович Степаненко.

Коментує вчений і діяльність письменника на лексикографічній ниві, зокрема у справі підготовки таких потужних видань, як «Словник української мови» в 11-ти томах, «Шевченківський словник» у двох томах; «Українська Радянська Енциклопедія», що просувалися до користувачів нелегким шляхом, завдяки великим зусиллям насамперед головного редактора видання Миколи Бажана, якого Гончар називав «людиною Франкової патріотичної невсипущості» [2, с. 310–312.]. І Бажан, і Гончар намагалися виявити унікальність українського слова, його мелодіку, лексико-семантичну невичерпність, діалектне розмаїття. Відстоювання цієї унікальності й окремішності в системі інших слов'янських мов було принциповою позицією для Гончара. І так само це справа честі для Миколи Івановича Степаненка, філолога не лише за фахом, але й за сродністю його душі з мовою.

Примітно, що критичний дискурс професора Степаненка у своїх емотивно-оцінних модусах не пригнічений суцільною негацією й депресивністю. Важливим для мовознавця є не стільки дати критичну (несхвальну) оцінку явищу, скільки осмислити причини й наслідки, окреслити перспективи, висловити пропозиції щодо уникнення тих чи тих мовних або загальних суспільних проблем (наприклад, суржикомовність і калькування, безграмотність медійного й рекламного дискурсів, функціонування української мови як державної в ЗМІ, криза україн-

ського книгодрукування, питання правописних норм). Такі сюжети не позбавлені емоційних коментарів і несхвальних оцінок, за якими небайдуже ставлення професора до суспільного буття в його різних аспектах, але висновує автор завжди з настановою на подолання наявних проблем і змін на краще.

У розвідках професора Степаненка з літературної критики пріоритетним є намір оприявити вагоме й значуще в доробку обраного для рефлексії письменника, прокоментувати його заслуги в національному культурному універсумі (статті про О. Гончара, М. Гоголя, про І. Франка в оцінці С. Петлюри, про Шевченкову мову, творчість О. Довженка та ін.). Такі праці органічно синтезують власні думки М. І. Степаненка й оцінки відомих науковців чи літераторів про обрану персону, формують глибокий, інформаційно насичений текстовий простір, у якому зреалізовано природний талант професора за допомогою слова шукати й відкривати істину.

Обдарованого філолога від звичайного фахівця відрізняє внутрішнє чуття мови, закладене природою у свідомість, яка акумулює безліч слів – старих і нових, живих і книжних, не знаних іншими й відомих широкому загалу. Таким чуттям наділений Микола Іванович Степаненко, який живе за гончарівським імперативом: «Слово – категорія моральна». Моральна не в сенсі енергетичної дистилляції, а в сенсі великого духовного потенціалу мови, у якій перебігає, за Гайдеггером, усе людське буття.

Література

1. Професор Микола Іванович Степаненко : біобібліографія / НАН України, Ін-т української мови ; автори вступ. ст. : Л. Ф. Українець, І. Г. Павлова, упоряд. бібліогр. : О. С. Коркоша, В. В. Орехова. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. – 314 с.
2. Степаненко М. І. Історія, граматики, поетика українського слова / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2008. – 344 с.
3. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія / С. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.

Olena Malenko

PRAGMATICS OF AUTHOR'S POSITION IN PERSONALIZED SCIENTIFIC-CRITICAL DISCOURSE

(on the material of the articles of Professor M. I. Stepanenko about the linguistic and cultural heritage of the writers of Poltava region)

The article deals with the identification of pragmatic strategies and tactics applied for realization of the author's viewpoint in a personalized scientific-critical discourse. The material under consideration consists of the selected articles

by Professor M. I. Stepanenko included in the book 'History, grammar, poetics of the Ukrainian word' (Poltava, 2008). In those texts, the author considered some problematic situations and presented his own views and evaluations concerning the particular linguistic and cultural phenomenon. Critical reviews devoted to the works by M. Gogol, E. Grebinka, diary entries by O. Gonchar were considered. Professor Stepanenko seeks to comprehend the issue of the national and cultural identification of M. Gogol, which is now the subject of discussion in the Ukrainian and Russian cultural contexts. Having analyzed the language of works on Ukrainian subjects, Professor comes to the conclusion about Ukrainian traditions in Gogol's style. Exploring the issue of the linguis-

tic consciousness of Ukrainian writers of the nineteenth century, the linguist points out the influence of the Russian Empire policies on the linguistic situation, as well as the reluctance of some writers to widely use the Ukrainian language in its standard literary version. Professor Stepanenko chooses appropriate communicative strategies and tactics of textual realization of his intention in order to express his viewpoint.

Key words: author's viewpoint, textual realization of intention, communicative strategies and tactics, pragmatics of the message.

Надійшла до редакції 26.03.2019 р.

УДК 811.161.2'367

Людмила Шитик

КАТЕГОРІЯ ПРИЧИНИ В ЛІНГВОІНТЕРПРЕТАЦІЇ М. І. СТЕПАНЕНКА: СИНКРЕТИЧНА ПРОЕКЦІЯ

У статті проаналізовано категорію причини крізь призму лінгвістичного трактування її сутності М. І. Степаненком. Умотивовано важливість урахування природи причиново-наслідкових відношень у реченнях з інваріантним значенням «носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + причина реалізації процесуальної ознаки» для обґрунтування синкретизму причиново-наслідкових відношень у системі складного речення. Описано специфіку безсполучникових складних речень, сурядно-підрядних та безсполучниково-сурядно-підрядних складних речень зі значенням причиново-наслідкової зумовленості.

Ключові слова: категорія причини, причиново-наслідкова зумовленість, синкретизм, безсполучникові складні речення, складні речення, підрядні за формою і сурядні за значенням, безсполучниково-сурядно-підрядні складні речення.

Каузальність є універсальною категорією діалектики, оскільки відображає зв'язки і взаємодію предметів та явищ навколишнього світу. У лінгвістичній проекції її витлумачено як функційно-семантичну категорію, ґрунтовану «на властивості різнорівневих мовних одиниць виражати причиново-наслідкові відношення між реаліями об'єктивної дійсності та між судженнями, що представлені в мові» [7, с. 127].

Комплексне дослідження природи причинових відношень, опис логіко-граматичної структури, формальної організації та лексико-граматичної наповнюваності конститутивних позицій типових конкретних репрезентантів валентної структури Sub+Praed+Adv_{caus} представлено в наукових працях М. І. Степаненка [9],

зокрема в першому розділі колективної монографії «Співвідношення семантики і структури в системі мовних одиниць» [8], що постала як результат багаторічної роботи викладачів кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка над темою «Речення як багаторівнева мовна одиниця». Урахування природи причиново-наслідкових відношень у реченнях з інваріантним значенням «носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + причина реалізації процесуальної ознаки» важливе для обґрунтування синкретизму причиново-наслідкових відношень у системі складного речення.

Дослідження категорії причини має тривалу лінгвістичну традицію й репрезентує два напрями: семантико-синтаксичний, за яким проаналізовано відповідні семантико-синтаксичні відношення між мовними одиницями, і формально-граматичний, відповідно до якого схарактеризовано засоби вираження каузальних відношень. У сучасній науці накопичено потужний досвід вивчення категорії причини, що засвідчують численні дослідження українських та зарубіжних мовознавців, з-поміж яких Н. М. Бурдаківська, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, С. І. Дорошенко, А. П. Загнітко, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ, М. І. Степаненко, Л. В. Шитик; Ю. Д. Апресян, В. А. Белошапкова, А. Вежицька, М. В. Всеволодова, Г. О. Золотова, Дж. Лайонз, Ч. Філлмор, О. М. Фінкель та ін.

Попри значну кількість мовознавчих праць, присвячених з'ясуванню специфіки реалізації причинових відношень, бракує досліджень, пов'язаних із її синкретичними виявами як на рівні простого, так і в

